

SURXON-SHEROBOD VOHASI QO'NG'IROTLARNING MODDIY MADANIYATIDA YUZ BERGAN O'ZGARISHLAR

Qarshiyev Islom Maxmarahim o'g'li,

Termiz davlat universiteti Jahon

tarixi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Dunyoning AQSh, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Misr va Xitoy kabi rivojlangan mamlakatlardagi yirik ilmiy tadqiqot markazlarida dunyo etnografiyasi, etnologiyasi, antropologiyasini tadqiq qilinyotgan mavzularidan biri xalqlarning hayotidagi barcha jarayonlar emas, balki etnos madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari hisoblanib, unda xalqning milliy o'zligini anglashi va etnoslararo aloqalarni mustahkamlash imkonini beruvchi milliy siyosatga alohida e'tbor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: qo'ng'irot, turar-joylar, o'tov, kiyim-kechak, chakmon, olacha, kebanak.

Qo'ng'irotlarning asosiy turar-joylari o'tov bo'lib, nikoh to'yi va motam marosimlarida, albatta, oq o'tov tikish va kelinni o'tovga tushirib olish hamda marhumni o'tovdan kuzatish shart bo'lgan. Ko'pchilik o'ziga to'q oila o'g'il uylantirish munosabati bilan o'tov xarid qilgan. Odatda, 7–8 yil o'tgandan so'ng o'tov kigizlari qorayib ketganligi va uning ustki jihozlari eskirganligi bois “qora uy” nomini olgan. Ko'p hollarda o'tov 10–15 yil oralig'ida almashtirilgan. Biroq, bu safar o'tov kigizlarini oq jundan tayyorlash shart bo'lmagan.

To'y “oq o'tov” ini o'rnatish katta oilaviy tantana hisoblangan. “Oq o'tov”ni yangi oila qurayotganlarga ular hayotida bir marotaba tayyorlangan. Yarim o'trov o'zbeklar, xususan, qo'ng'irotlar o'tovni, odatda janubga qarab qurishgan. Buning sababi, g'arbdan esayotgan izg'irin, yog'adigan yog'in va sharqdan esadigan qirqma shamollar o'tovning eshigiga to'g'ri urmasligi hisobga olingan. Shuningdek, tong otgandan kun botguncha ichki yorug'lik bir xil tushib turishi mo'ljallangan. Qiblagatomon oyoq uzatilmagan va yotilmagan¹.

O'tovlarning yog'och qismi ustalarga buyurtma asosida tayyorlangan yoki bozordan sotib olingan. Uyning qoplamasi (kigiz va boshqa materiallar), mustahkamlash vositalari (bog'lag'ichlar), ichki hamda tashqi bezaklarini oilaning mohir qo'lli ayollari bajarganlar. O'tov jun va ip gazlamalar bilan bezatilgan, chetlariga maxsus to'qilgan popukli gilamlar osilgan. Qadimiy turar-joyning bu turi hisoblangan o'tovlarni Sherobod va Boysun dashtlarida chorvachilik yaylovlarida hozir ham uchratish mumkin².

Qo'ng'irotlarda uyning eshigidan kiraverishda, ya'ni, o'rtada qazilgan o'choq bo'lgan. Aholi tomonidan o'tovga alohida e'tibor berilib, ayniqsa, yorug'lik tushishi, havo almashishi,

¹ Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Boysun tumani Inkobod, Gummataq qishloqlari. 2022 yil.

² Tursunov N.N. Janubiy Surxon vohasi etnografiyasi... – B. 76.

o‘choqdan chiqadigan tutunlarni avvaldan qora uyning chang‘arog‘ining, tuynugining joylashishi bilan bog‘liq holda tiklashgan. Tuynukning to‘rtta uch quloch uzunlikdagi tuynuk bo‘v “arqonlar” i bo‘lib, uyning to‘rt tomonidan pastga tushib turgan. Tuynukni ochib-yopishda bu tuynuk bovlardan foydalanilgan³.

O‘tovga kiraverishda o‘ng tomonda (irg‘ada) uy ro‘zg‘or buyumlari, idish-tovoqlar, qozon-qasqoqlar, dasturxon, mesh va tuluplar, un va turli zarur narsalar solib qo‘yiladigan qop va xaltachalar hamda yeguliklar turgan. Chap tomonda bo‘zag‘a yaqiniga qopda ot yemi, qopning ustida yoki yonida otning egar-jabduqlari qo‘yilgan, keraga quloqlariga xurjun, ot to‘rva, yugan va echki qilidan eshilgan arqonlar ilib qo‘yilgan. O‘tovning to‘rida napramach va bo‘g‘jomalar joylashgan.

Mehmonlar uchun o‘tovning to‘ridan joy qilingan, mehmonlar bo‘lmagan kunlari to‘rda oila boshlig‘i o‘tirgan, o‘tovning chap tomonida erkaklar, uy-ro‘zg‘or buyumlari joylashtirilgan, o‘ng tomonida ayollar o‘tirgan. Yangi oila qurgan kelin-kuyovlar oq o‘toviga, ular to bir farzandli bo‘lgunicha uy-ro‘zg‘or va xo‘jalik buyumlari, idish-tovoqlar qo‘yilmagan. Bu davrda o‘tovning ichki qismida napramach, uning ustiga bo‘g‘jomaga o‘rab qo‘yilgan bo‘g‘cha va kelinning yig‘ilgan yuklari turgan. Shuningdek, o‘tov ichi kelin sepi, kiyimlari, gilamlar, kelin tomonidan tikilgan turli kashtalar va sochiqlar bilan bezatilgan. Ular bitta farzandli bo‘lganlaridan so‘ng chaqaloq uchun zarur bo‘lgan buyumlar o‘tov ichiga asta-sekinlik bilan to‘la boshlagan. Uy-ro‘zg‘or va xo‘jalik buyumlari, idish-tovoqlar va boshqa kerakli narsalar yangi oila mustaqil bo‘lib ajralib chiqqanidan keyin ota-onalari tomonidan berilgan⁴.

Dunyodagi har bir xalqning an‘anaviy kiyimlaridagi matolar tabiiy iqlim sharoiti, xo‘jalik mashg‘uloti, ishlab chiqarishning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Dehqonchilik bilan shug‘ullangan aholining kiyimlari asosan paxtadan to‘qilgan matolardan tikilgan bo‘lsa, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi aholi esa asosan jundan tayyorlangan matolardan kiyimlar tikishgan. Uy sharoitida ip, jun, pilla, teri va boshqa narsalardan mato tayyorlash an‘anasi O‘zbekistonda juda qadimdan mavjud bo‘lgan⁵.

Surxon vohasida aholining kiyim-kechaklari bo‘z, olacha, qalami, karbos, so‘si, xosa kabi paxtali matolardan tikilgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida mintaqada mazkur matolarga bo‘lgan talabning o‘zgara boshlashi ishlab chiqarish munosabatlari bilan ham bog‘liq bo‘lgan. Voha aholisi tomonidan an‘anaviy kiyimlar uchun ishlatilib kelingan matolardan biri bu - olachadir. Olacha yo‘l-yo‘l mato bo‘lib, yo‘llari qatorlariga qizil, qirmizi, zangori, to‘q yashil rang tushirilgan. Olachadan odatda, erkaklar, bolalar va ayollar uchun kundalik kiyimlar tikilgan. Bo‘z, olacha matolarini asosan o‘troq hayot kechiruvchi aholi to‘qib bo‘yagan. Yarim

³ Dala yozuvlari. Sherobod tumani Kampirtepa qishlog‘i. 2021 yil.

⁴ Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Xomkon qishlog‘i. 2022 yil.

⁵ Сухарева О.А. Художественные ткани // Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент, 1954.- С. 94.

o'troq hayot kechiruvchi chorvador qo'ng'iroq va juzlar esa ulardan bu mahsulotlarni sotib olgan⁶.

Etnolog O.A.Suxarevaning ta'biri bilan aytganda: "Kiyimning yuzaga kelishi va turlarining ko'payishida kishilarning yashash tarzi, mehnati va iqlim sharoitidan tashqari, ularning madaniy rivojlanishi, estetik didlarining o'sishi ham asosiy omillardandir"⁷. Kiyimlar davrlar o'tishi bilan, ijtimoiy-siyosiy rivojlanish jarayonida o'ziga xos tarzda rivojlanib boradi. Bu esa tadqiqotchilardan kiyimlar tarixini o'rganish va uni yoritishda katta mas'uliyat talab etadi. Chunki xalqlarning etnik tarkibini o'rganishda hamda uni ilmiy asoslashda kiyimlarning davrlar o'tishiga qaramasdan o'z milliyligini saqlab qolganligi o'ziga xos o'ringa ega⁸.

Qo'ng'iroqlarda ham boy, o'ziga to'q erkaklar "*qoqma chakmon*", cho'ponlar, oddiy va o'rta hol tabaqaga mansub erkaklar esa "*ko'k chakmon*" kiygan. Bu chakmonlar o'z matosining sifati bilan bir-biridan farq qilgan⁹. "*Qoqma chakmon*" qalin, pishiq qora jun matodan ustki va ostki qismi ikki qavat qilib bejirim to'qilgan. Bu chakmonni to'qish uchun uzoq va mashaqqatli mehnat zarur bo'lib, uni o'ziga to'q kishilar maxsus buyurtma asosida tayyorlatganlar. "*Ko'k chakmon*" ancha yupqa va ixcham bo'lib, yengil jun matodan to'qilgan. Voha cho'ponlarining qahraton qish oylarida ustiga kiyadigan "*kebanak*"¹⁰ ustki kiyimi ham qo'y junidan tayyorlangan. Kebanakning ichi kigizdan bo'lgan. Shuningdek, qo'ng'iroq, yuz, tog'chi urug'larining erkaklari, asosan, qo'y junidan tayyorlangan "*bosma chakmon*" yoki "*kigiz chakmon*" kiyganlar.

Surxon vohasida yumshoq, mayin qo'y junidan tayyorlanadigan bosma shol, bosma olacha keng tarqalgan. "*Bosma olacha*" ning tikilishi o'ziga xos bo'lib, uni tayyorlashda har bir tikilayotgan qatorga yumshoq jun igna bilan osiltirib tikib chiqiladi va qaychi bilan teng qilib qirqilgan yumshoq, mayin qo'y juni bir tekis ko'rinish oladi. Shu sababli aholi ularni "*bosma olacha*" yoki "*bosma shol*" deb yuritishgan. Bular Qorategin va Darvoz tojiklari hamda Shimoliy Kavkaz xalqlari – osetin, qabardin, balqarlarda ham uchraydi¹¹. Shunday qilib, vohada chorvachilik bilan shug'ullangan aholi tuya, qo'y, echki junidan tayyorlangan matolardan kiyimlar kiyishgan. Surxon vohasida chorvachilik bilan shug'ullanuvchi aholi o'z navbatida dehqonchilik bilan ham shug'ullanib, mahalliy qo'l dastgohlarida paxtadan tayyorlangan iplardan xilma-xil matolar to'qishgan.

⁶ Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Xomkon, Xo'jaqiya qishloqlari. 2021 yil.

⁷ Сухарева О.А. Древние черты в формах головных уборов народов Средней Азии // ТИЭ.-М.-Л., 1954.Т.XXI. - С. 250-289.

⁸ Задыхина К.Н., Сазонова М.В. Мужская одежда узбеков Хорезма конца XIX-начала XX в. // Костюм народов Средней Азии. -М., 1979.- С. 151-168.

⁹ Qo'y junidan tayyorlangan «qoqma chakmon», «ko'k chakmon»ni Zarafshon vodiysi o'zbek qipchoqlari, Qashqadaryo vohasi arablari ham kiyishgan. Qarang: Шаниязов К., Исмаилов Х.И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков конца XIX – начало XX в. – Т.: Фан, 1981. – С. 45.

¹⁰ Chorvadorlarning yomg'ir, qordan himoya qiluvchi qishki qo'y junidan tayyorlangan "kebanak" ko'rinishi-dagi ustki kiyimlari Qashqadaryo arablarida "choydamiya" deb atalgan. Исмаилов Х. Традиционная одежда арабов Кашкардарьинской области УзССР // Костюм народов Средней Азии. – М., 1979. – С. 230.

¹¹ Qarang: Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе, 1966. Вып 1. – С. 229; Кунижаева Л. 3. Материальная культура прикладное искусство осетин. – М., 1973. – С. 19 – 20.

Surxon-Sherobod vohasida yashovchi qo'ng'irotlarida erkaklarning ustki kiyimlaridan biri - cholvor asosan jundan bo'lib, ishton ustidan kiyilgan. Bu turdagi kiyim ko'proq chorvachilik bilan shug'ullangan vohaning tog' va tog'oldi qishloqlarida keng tarqalgan edi. Jun ishlatiladigan kiyimlardan yana biri bu chepkan bo'lib, u uzun va keng qilib tayyorlangan hamda to'n ustidan kiyilgan, ustidan belbog' bog'lanmagan. Shuningdek, o'rganilyotgan hududda belbog' o'rnida echki qilidan eshilgan *chipchig'ay chilvir, ola chijim* iplar ham bog'lab yurilgan.

Xullas, Dunyodagi har bir xalqning an'anaviy kiyimlaridagi matolar tabiiy iqlim sharoiti, xo'jalik mashg'uloti, ishlab chiqarishning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan¹². Surxon vohasi qo'ng'irotlarining an'anaviy kiyimlarini o'rganishdan ma'lum bo'ladiki, XX asrning ikkinchi yarmida Surxon vohasi qo'ng'irotlarining kiyimlarida qator o'zgarishlar yuz bergan. Bunday o'zgarishlar avvalo ularning turmush tarzi, xususan yashash sharoitidagi yangiliklar bilan bog'liq bo'lib, bunday transformatsiyalashuv, shubhasiz yangi xo'jalik yuritish usuliga o'tish natijasida sodir bo'ldi. Natijada voha qo'ng'irotlari kiyimlari yangi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sharoitda mahalliy xalqlarniki bilan birxillasha bordi¹³.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сухарева О.А. Художественные ткани // Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. Текстиль. – Ташкент, 1954.- С. 94.
2. Сухарева О.А. Древние черты в формах головных уборов народов Средней Азии // ТИЭ.-М.-Л., 1954.Т.XXI. - С. 250-289.
3. Задыхина К.Н., Сазонова М.В. Мужская одежда узбеков Хорезма конца XIX-начала XX в. // Костюм народов Средней Азии. -М., 1979.- С. 151-168.
4. Шаниязов К., Исмаилов Х.И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков конца XIX – начало XX в. – Т.: Фан, 1981. – С. 45.
5. Исмаилов Х. Традиционная одежда арабов Кашкдарьинской области УзССР // Костюм народов Средней Азии. – М., 1979. – С. 230.
6. Кунижаева Л. З. Материальная культура прикладное искусство осетин. – М., 1973. – С. 19 – 20.
7. Tursunov N.N. Janubiy Surxon vohasi etnografiyasi... – B. 76.
8. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Boysun tumani Inkobod, Gummatyak qishloqlari. 2022 yil.
9. Dala yozuvlari. Sherobod tumani Kampirtepa qishlog'i. 2021 yil.
10. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Xomkon qishlog'i. 2022 yil.
11. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Xomkon, Xo'jaqiya qishloqlari. 2021 yil.

¹² <http://modernscience.uz/uz/post/detail/793/>

¹³ <https://cyberleninka.ru/article/n/surxon-sherobod-vohasi-qo-ng-irotlarining-kiyim-kechaklari-va-etnik-xususiyatlar>

<https://conferencea.org>

12. <http://modernscience.uz/uz/post/detail/793/>

13. <https://cyberleninka.ru/article/n/surxon-sherobod-vohasi-qo-ng-irotlarining-kiyim-kechaklari-va-etnik-xususiyatlar>

